

Pólya Tamás

Meghaladható-e a tekintélyelvű politikai vezetők megosztó retorikája?

Evolúciós pszichológiai elemzés és kommunikációs stratégiai vázlat II.

A modern democráciák autoriter politikai vezetőinek megosztó retorikája fajunknak az evolúció során kialakult, a csoportban élést elősegítő hajlamait és mechanizmusait használja ki. Az egyén politikai meggyőződése a csoporthoz tartozását, ezáltal identitása stabilitását biztosítják. Ezért nyitott a csoporthoz tartozását megerősítő üzenetekre, és ezért olyan nehéz kívülről – tények, érvek, ráébresztő információk felsorakoztatásával – megváltoztatni a politikai nézeteit (lásd Pólya 2020, 2019). Ha azonban megismerjük mozgatórugóit, kikezdhető és meghaladható az autoriter politikusok harcias retorikája. Előző két tanulmányomban az efféle meggyőzési kísérlet elsődleges akadályait és korlátait azonosítottam, ebben az írásomban pedig a békésen integráló kommunikációs stratégia további elemeit veszem sorra: a teljes csoport megszólításának és a véleménykülönbséges szövetségalkotás fontosságát, illetve a tekintélyelvű, hatalmaskodó vezetőt és retorikáját félretolni és felülmúlni képes kompetens vezető jellemzőit.

Kulcsszavak: békés retorika, csoportkohézió, evolúciós pszichológia, hozzáértő és barátságos vezető, integráló kommunikáció, politikai kommunikáció, politikai szövetségek, tekintélyelvű és hatalmaskodó vezető

1. A hatalmaskodó és a kompetens vezető, a tekintély lebontása és a békés kommunikáció esélyei

A tekintélyelvű politikai kommunikációról írt értekezésem e befejező darabja (a korábbiak: 2020, illetve 2019) zárja azt a főként evolúciós pszichológiai ihletettséggű gondolatsort, amelynek fő kérdése az, hogy miként lehetséges a választóknak – és különösen egy tekintélyelvű vezető híveinek – a politikai meggyőződéseire hatni, azokat megváltoztatni, s hatástalanítani a megosztó, háborús retorikát.¹ Mostani tanulmányomban a kommunikációs stratégia további elemeire térek ki: a teljes csoport megszólításának és az eltérő véleményeket összefogó szövetségeknek a fontosságára, illetve arra, hogy a tekintélyelvű, zsarnokoskodó vezető legyőzéséhez, aki a hatalmát megfélemlítés és agresszív dominancia útján próbálja biztosítani, miért van szükség kompetens, barátságos, népszerűségét a megbecsülés és a tényleges elismertség útján elnyerő vezetőre vagy vezetőkre. Írásom végén összefoglalom a tanulmányosorozatomban javasolt kommunikációs stratégia fő pontjait, illetve kitekintek a tömegkommunikációs eszközök szerepére, a bizalom elnyerésének szükségességére és a kompetens politizálás iránti elvárás társadalmi mozgalommá szélesedésének lehetőségére.²

1 Köszönöm a *Médiakutató* anonim bírálóinak és szerkesztőinek a cikkhez fűzött megjegyzéseiket. A tanulmány tételei ezek felhasználása ellenére is a személyes nézeteimet tükrözik, nem a lap álláspontját.

2 A bibliai idézetek a Szent István Társulati (katolikus) Bibliából származnak, kivéve a 2.2. szakasz harmadik idézetét („Azt a hírt kaptam...”), amelyet a Káldi-Neovulgátából, illetve a 2.3. szakasz második idézetét („A jó ember...”), amelyet a Károli Gáspár-féle revidált fordításból vettem. A fordítások online elérhetők itt: szentiras.hu. (Az idézetekről lásd még a 2. lábjegyzetet Pólya 2019-ben.)

2. A tekintélyelvű retorikával szembeállítható kommunikációs stratégia további elemei

2.1. Kontrasztos és tarka szövetségek

*„...tőn eleikbe egy kötés vesszőt, melyet kötéllel által kötött vala,
és monda nekik, hogy azt el törnék. De amazok ... nem teheték.”*

(Aesopus, 51. fabula, Az atyáról és a fiáról, ford. Pesti Gábor, 1536)

A megosztó politikai retorika megosztó nézeteken alapul, amelyek kettéhasítják a társadalmat a szembenálló „fekete” és fehér” vélekedés híveire. Ilyen esetekben a politikus a leírt „csiki-csuki” logika szerint (Pólya 2019: 14) vagy az egyik, vagy a másik nézet híveit tudja csak megszólítani (vö. a halálbüntetés elfogadása vagy elvetése). Ugyanakkor a szavazatmaximálás kényszere szükségessé teheti, hogy több véleménycsoportot szólítson meg, vagy a társadalom egészéhez forduljon. Ilyen esetekben hasznosak lehetnek a *véleménykülönbséges szövetségek*: az egyik szereplő a megosztó vélekedés egyik oldalát, a másik az ellentétét vállalja fel (például az egyik ellenzi a migrációt, a másik fenntartásokkal, de támogatja). Az efféle kontrasztos szövetségek hitelessége csekély, ezért szerencsésebb, ha a szövetség látens jellegű, azaz ha a résztvevő felek a színpad mögött egyeznek meg. A véleménykülönbséges szövetségek társadalmilag elfogadhatóbb változata, ha a felvállalt nézetek nem oppozicionálisak, hanem a vélekedésspektrum valamely oldalán helyezhetők el, hasonlóan „tarkák” (például fenntartásokkal kezeli, részben ellenzi, teljesen ellenzi az adott jelenséget).

2.2. „Jobb egy igazság kettőnél” – Az egész csoport megszólítása

*„Hiszen étkezéskor ki-ki a saját vacsoráját veszi elő,
hogy elfogyassa, s az egyik éhen marad,
a másik pedig dőzsöl. ... Mit mondjak nektek?
Dicsérjelek? Ezért nem dicsérlek benneteket.”*

(Újszövetség, Korintusiaknak írt I. levél, 11. fejezet, 21–22. vers)

„Ezért, ... ha étkezésre gyülekeztek, várjátok meg egymást.”

(Újszövetség, Korintusiaknak írt I. levél, 11. fejezet, 33. vers)

*„Azt a hírt kaptam ugyanis felőletek, testvéreim, ...,
hogy viszálykodások vannak köztetek.”*

(Újszövetség, Első levél a korintusiaknak, 1. fejezet, 11. vers.)

Hatékony stratégia lehet az oppozicionális logikát követő üzenetek helyett átfogó, az adott társadalom szinte egésze által elfogadott nézetekre építeni a politikai kommunikációt. Ilyen esetekben nem kell a vélekedésváltozást gátló mechanizmusok hatásával számolni, s esély nyílik a társadalom *egy csoportként való* megszólítására, így nagyfokú politikai integrálására is. Olyan, nem triviálisan népszerű vélekedést érdemes kommunikálандóként választani, amely a csoport specifikumát is kifejezi a többihez képest, s amely egyben a csoporttagok identitásának kialakításában ténylegesen is szerepet játszó meggyőződés. Például a biológiai vagy a pszichés szükségletek kielégítésére emlékeztető kellemes üzenetek (enni jó, sikert aratni jó...) nem túl hatékonyak, mert olyan univerzális értékek, amelyek nem különböztetik meg az adott csoportot más csoportoktól. A politikusok rendszerint épp ezért igyekeznek valamilyen nemzeti vagy kulturális köntösbe öltöztetni az efféle üzeneteket, hogy a csoport összetartozását kifejezzék és növeljék (például a „nemzeti” ételek, a helyi gasztró hagyomány ápolása s emlegetése, vagy „a mi aranyérmünk”, a „mi fiaink győzelme”-jellegű retorika). A helyi színekbe öltöztetés erősíti az azonos-

ságtudatot, ami szükséges a csoportkohézió növeléséhez. Az egész csoport megszólítható a közösség specifikumának megnevezése nélkül is: a 2019-es magyarországi önkormányzati választásokon a Karácsony Gergely-féle „Budapest Mindenkié” szlogen feltehetően sikeresen erősítette a fővárosiakban az összetartozás képzetét. Negatív példa is akad: Magyarországon a bevándorlás elutasítása olyan magas (Manevich 2016, Rasmussen & Poushter 2019), hogy a „migránsveszéllyel” riogató politikusok sikerrel és *egy csoportként* szólíthatják meg a társadalom körülbelül 70–80 százalékát, jóllehet az intenzív kormányzati propaganda önmagában is gerjesztheti a külföldiekkel szembeni érzületet (Bernáth & Messing 2015, Messing & Ságvári 2016a, 2016b). S természetesen az egész csoportot ténylegesen fenyegető veszélyek (mint a 2020-as koronavírus-járvány) súlyosságuk okán önmagukban is elősegíthetik a csoportkohézió kialakulását, növelhetik az egy csoporthoz tartozás érzetét, s használhatóak a teljes társadalom összefogó megszólítására.

Szintén pozitív csoportképző mechanizmusként említhetjük a *humor használatát* a politikai diskurzusban. A viccelés evolúciós olvasatban a komplex gondolkodási képesség jele, hisz igénybe veszi a nyelvi kompetenciát, az elmeolvasási, az absztrakt és a társas gondolkodási képességeket (Polimeni & Reiss 2006). Egyéni rátermettségi szignálként is hasznos – növeli a humort alkalmazó politikai vezető elismertségét –, illetve a nevetés pozitív érzelmi állapotba hozza a hallgatóságot, előmozdítja a további társas interakciót, és stresszoldó hatású is. A megfelelő tartalmú humoros kommunikációval a társadalom nagy része megszólítható, egy csoporttá forrasztható, s egyetértésre ösztönözhető. Inherens korlátja, hogy a túlzásba vitele a komolytalanság érzetét keltheti, ami aláássa a hozzáértésről alkotott benyomást.

Magyarországon a Magyar Kétfarkú Kutya Párt (MKKP) szemléltetheti a politikai humorhasználat előnyét és hátrányát is: a kétfarkúak sokszor sziporkázó, túlzó üzenetei (például „Örök élet”, „Ingyen sör”, „Én nem viccelek!”), nem mentesek a társadalmi reflexiótól („Van, aki lehazudja a csillagokat is. Én lehozom őket!”, „Emelkedő csökkenést!”, „Lassú víz pártot mos.”, „Tudunk nagyobbat ígérni. Többször is!”), így egyszerre nevetetnek és jelzik a politikai folyamatokkal és jelenségekkel szembeni éles kritikát is. Viszont a humoros tiszteletlenség (vö. a politikai szlogent kotkodácsoló csirke a köztelevízióban, Jámbor 2018) a retorikai logika szerint a tekintélyesség, a dölyfösség, a pátosz ellentéte is. Így egyrészt ellenérzést kelthet azokban, akik a tekintélyelvű vezetőfigurára felnézni szeretnének (azaz az ő megszólításukra nem alkalmas), másrészt e hangnem elüthet a komolyságot sugallni kívánó politikai programtól (jóllehet a buszmegálló-építésekkel s a hasonló, társadalmilag hasznos ténykedéssel megkezdődött az MKKP komolyságának kommunikálása is). A humor használatának kettőssége miatt valószínű, hogy egy, a humorral ilyen sűrűn élő formáció egy tarka szövetség tagjaként hajtana a legnagyobb hasznot a tekintélyelvű örökkel szemben.

2.3. Nem olyan erős, mint amilyennek látszik – A tekintélyelvű vezető Achilles-sarka, a gyöngeség

„Számunkra a hatalom legyen az igazságosság mércéje, mert a gyenge nem ér semmit.”

(Ószövetség, Bölcsesség könyve 2. fejezet, 11. vers)

„Megvetés pedig akkor sújthatja, ha állhatatlan, meggondolatlan, gyöngé akarátú, gyáva és határozatlan: mindettől az uralkodó féljen, mint sziklazátyonyoktól; s ügyeskedjék, hogy cselekedeteiben lelki nagyságot, lelkesedést, erélyt és határozottságot tapasztaljanak”

(Niccolò Machiavelli, 1513, *A fejedelem*, XIX. Hogyan kerülje el a megvetést és gyűlöletet)

A vezető figurája központi eleme a csoportok hierarchikus szerveződésének és hatékony összetartásának. A tekintélyelvű beállítódású hívek azért lojálisak, és azért hisznek a politikai vezetőjükben, mert erősnek látják, és baj esetén számítanak a támogatására és a védelmére. Ha azonban a kritikák feltárják az „erős ember” vezetői gyengeségét, határozatlanságát, azzal a *csoporthoz tartozás érzetét* bizonyíthatják. S ha a hívek a vezető erejében kételkedni kezdenek, a lojalitásuk is mállani kezd.

E megközelítés része annak az elgondolásnak, hogy a „mély hitű” választóban az alapvető meggyőződéseket a vélekedésrendszerén *belülről* kell aláásni, mert a kívülről jövő kritika hiteltelenként pereg le (vö. 2.1. és 2.3.). Figyelembe veszi, hogy a tekintélyelvű vezető hívei politikai beállítódásaik alapján éppen az autoriter jelleget keresik és értékelik hódolatuk tárgyában. Ezért hatástalanok, sőt kontraproduktívak a tekintélyelvű vezető saját választói körében a korrump vagy a basáskodó viselkedést bemutató tényfeltáró cikkek és kritikák. Ezek részletezhetik a feltételezett visszaéléseket (a vezető családjának és közeli szövetségeseinek erőforrások juttatását, a klientúrarendszer fenntartását, a részrehajló közbeszerzési pályázatokat stb.) vagy az irracionális központosítást (a vezetői akarathoz és szeszélyekhez igazodó állami nagyberuházásokat, az indoklás nélküli leváltásokat, az átszervezéseket, s általában minden hatalmi ágazat és mozzanat egy kézben tartani próbálását), ám e felhalmozás és központosítás a tekintélyelvű vezető hívei szemében éppen a vezérfigura erejének, egyszemélyi hatalmának és mások feletti dominanciára való alkalmasságának a jelei.

Ezért kell ezek ellentétére, *a vezető gyengeségére*, önállótlanására, politikai ügyetlenségére és pusztán látzólagos határozottságára rámutatni.³ Például arra, hogy a hatalmaskodó vezető más, nála is nagyobb hatalmú vezető bábja; ha politikai viaskodásokban kudarcot vall vagy meghátrálásra kényszerül; ha hatalmi tervei tévútnak bizonyulnak; ha erős ígéretei gyenge teljesítménnyel párosulnak, egyszóval hogy a benne hívó csoport érdekeinek érvényesítését és védelmét nem képes megfelelően ellátni. Ez kételyt ébreszthet a saját szavazóiban is. A gyöngeségpontokat lényegre törően, közérthetően és minél szélesebb körben kell a nyilvánosság előtt jellemezni. Közel tökéletes példaként citálhatjuk a magyar politikából Hadházy Ákos ellenzéki képviselő 2019. október 21-ie megmozdulását, amikor Orbán Viktor miniszterelnököt hozta jól láthatóan zavarba parlamenti beszéde alatt a pulpitusa alá tartott „Muszáj hazudnia, mert túl sokat lopott” feliratú táblával. A tábla a szónokló politikusok emelvényeire kihelyezett, a vezérgondolatot megragadó, lényegsűrítő jelmondat helyén volt látható, ami önmagában is politikai kommunikációs telitalálat. Tartalmilag is a gyöngeség közepébe talált: a lopás, a hazugság és a kényszerből cselekvés deklarált hármasa a kiszolgáltatott jellemtelenség jelét égeti az állítólag erős, öntörvényűnek ismert politikusra. S ha ez utóbbinak a vádló táblát még látható igyekezete és feldúltsága ellenére sem sikerül kifacsarnia ellenfele kezéből, az a tényleges gyöngeség és tehetetlenség tagadhatatlan bizonyítéka.

A tapasztalt tekintélyelvű politikus a gyöngének mutatkozás veszélyét felismeri, s az ilyen kritikákat megerősítő nyilvános helyzeteket mindenáron kerülni fogja (a nevetségessé válás helyzetét nehezebb elkerülnie). Például nem áll ki televíziós vitákra más vezetőjelöltekkel, nem áll szóba ellenzéki újságírókkal, kizárólag alakérdezős interjúkban bizonygatja erejét és tehetségét, megfutamodik a feltételezett visszaélésekkel kapcsolatos mindenféle tételes jogi szembesítés elől, sőt *a még erősebb autoritás látszatát kelteni próbálván* esetenként agresszív és durva, leereszkedő hangnemben próbál kontrázni a kritikákra. Minél nagyobb az efféle igyekezet, annál nyilvánvalóbb a politikus gyengesége, és az is, hogy Achilles-sarkát nem lehetséges örökké takargatnia.

2.4. Erőszak és dominancia vs. kompetencia és megbecsülés – A hatalmaskodó és a hozzáértő vezető

„...s ügyelnie kell, hogy véletlenül se lépjen be birodalmába hozzá hasonlóan erős idegen”

(Niccolò Machiavelli, A fejedelem, 1513, III. A vegyes egyeduralkodásról)

A másik sarkalatos kérdés az, hogy milyen tulajdonságokkal rendelkező alternatív vezetőfigurát lehet szembeállítani az erőt sugározó (vagy sugározni igyekvő) autoriter vezetővel. Evolúciós és szervezetpszichológiai

³ Az alkalmatlanság bizonyítása (érvekkel, adatokkal, párhuzamokkal) több, mint az „alkalmatlan” szó ismételtetése, ami a negatív politikai kampány egyik legolcsóbb, demagóg fogása. Ez utóbbira magyar példákat lásd Ács Dániel: Emberek, erről kéne beszélni, mert ez a legfontosabb kérdés! 444, 2019. IX. 20., <https://444.hu/2019/09/20/emberek-errol-kene-beszelni-mert-ez-a-legfontosabb-kerdes-illetve-fabian-tamas-a-fidesz-uj-kampanyszlogenje-megmutatja-mitol-tartanak-orbanek>. Index, 2019. IX. 23., https://index.hu/belfold/2019/09/23/tarlos_karacsony_budapest_kampan_fidesz_alkalmatlan_onkormanyzati_valasztas_2019/.

kutatások jelzik, hogy az emberi csoportok vezetői két módon érhetik el a magas társadalmi státust: az egyik a *dominancia biztosítása*, azaz az erősnek mutatkozással és a megfélemlítéssel történő uralás útja, a másik pedig az *elismertség, a köztisztelet (prestige) elnyerése*, amely a csoporttagok felől érkező megbecsülésen alapul. A két státusszerzési módot eltérő pszichés és viselkedésbeli mintázatok jellemzik (Cheng & Tracy 2014): a domináns ágon a *tekintélyelvű vezetőre* hasonlító alak képe rajzolódik ki, az elismertség-alapú ágon pedig egy pozitív társadalmi kapcsolatokat fenntartó, *kompetens társadalmi problémamegoldó*.

Jelentősek a különbségek a két típus között. Először is, a köztiszteletben álló, a csoport elismerését élvező figurákat (EF) a csoporttagok barátságosnak és kedvesnek tartják, míg a domináns figuráktól (DF) inkább tartanak, sőt félnek. A csoporttagok számára az EF-k és DF-k is tettekre késznek és hatékonyak tűnnek, de a közösségvállalást (a valamilyen nagyobb szerveződés részeként való cselekvés és gondolkodás hajlamát a szeretet, a barátság, a dialógus, a gondoskodás, az egység fogalmai mentén) a csoporttagok csak az EF-knek tulajdonítják. A dominanciára hajlamos egyének önmagukat illetően az agresszív, barátságtalan, nárcisztikus és manipulatív jegyekre utaló állításokat tartják igaznak, míg az EF-k önjellemzése inkább lelkiismeretességről, barátságosságról, és önbecsülésről árulkodik – s mindkét esetben egybevág ezzel a csoporttársaik véleménye is (Cheng et al. 2010, Cheng & Tracy 2014: 10). Az EF-k a tetteikkel bizonyítják, hogy rendelkeznek az adott környezetben értékesnek tartott kompetenciákkal, és általában jellemzik őket az olyan proszociális vonások, amelyek szakértelmüket és társadalmi vonzóságukat (példaszerűségüket) mutatják: ide tartozik az önzetlenség, az erőforrás-megosztás, a segítőkészség, a tanácsadás, az erkölcsösség vagy a közjával való törődés. A domináns figurák ezzel szemben önzőn cselekszenek, hajlamosak semmibe venni a csoport jóllétét; a DF vezetők például gyakran előre sorolják a saját érdekeiket és előnyszerzésüket, mint a többiekét vagy a kollektív javak gyarapítását. A dominanciára törekvő egyéneket és vezetőket jellemzően az arrogáns és gőgös beképzeltség, a hübrisz hajtja, míg az elismertségre törekvőket a saját képességeiken nyugvó, társadalmilag megalapozott, hiteles büszkeség (*authentic pride*; Cheng & Tracy 2014: 11).

E különbségeknek megfelelően a csoporttagok befolyásolása is egészen másféleképpen zajlik a dominánsan viselkedő, illetve a közmebecsülést élvező egyének részéről:

...eltérően az elismertséggel bíró egyénektől – akiknek a befolyásoló ereje a valódi meggyőzésen és példamutatáson alapul –, a domináns egyének az alárendelt csoporttagok megalkuvására és lekenyerezésére építenek, akiknek a beleegyező magatartása így inkább behódoló engedékenységből, mintsem tényleges meggyőződésből fakad (ti. az alárendelt csoporttagok azért vetik magukat alá a domináns figura akaratának, mert tartanak az alá-nem-vetődés várható következményeitől, s nem pedig azért, mert ténylegesen elfogadnák a domináns figura véleményét (Cheng & Tracy 2014: 9).

Ez a félelem- és megfélemlítés-alapú hatalmaskodás más csoporttagok felett látványosan jelenik meg a *jelenkori tekintélyelvű politikai vezetők közvetlen környezetében*, ahol az egyes posztokra kinevezettek a vezető kénye-kedve szerint bocsáthatók el, s folytonosan tarthatnak attól, hogy a domináns akarat félreértése, be nem tartása vagy az annak meg nem felelés a vezető kegyeinek és az állásuknak az azonnali elvesztésével fenyeget (lásd például a Donald Trump elnök közvetlen stábjából történt elbocsátásokat).

A tekintélyelvű hatalmat elvetőket biztathatja, hogy egyes kutatások szerint modern demokráciákban a versengő vezetőjelöltek közötti választáskor a szavazói magatartás egyik legerősebb prediktora az, hogy mennyire látják kompetensnek az adott jelöltet (Kinder et al. 1980, Petersen 2016). Eszerint egy, a csoport vezetői posztjára pályázó jelölt megválasztásához az szükséges, hogy hozzáértőnek, a politikai problémák hatékonyan megoldására képesnek látszódjon – azaz a köz szemében elismerésre és tiszteletre méltónak tűnjön (vö. Cheng & Tracy 2014) – nem pedig egyszerűen erőskezűnek. Ha e meglátás helytálló, akkor a tekintélyelvű vezetővel szemben egy barátságos, lelkiismeretes, segítőkész, konszenzusos döntéseket hozó, a teljesítményével bizonyított és *a választók megbecsülését elnyerni tudó, hozzáértő figurát* érdemes kiállítani.

3. Tanulság, reménység, zárszó

„Az igaznak esze azon jár, ami helyes,
a gonoszok terve csalásra irányul.”

(Példabeszédek könyve, 12. fejezet. 5. vers)

„A jó ember az ő szívének jó kincseiből hozza elő a jókat;
és a gonosz ember az ő szívének gonosz kincseiből hozza elő a gonoszokat.”

(A Máté írása szerint való szent evangyéliom 12. fejezet, 35. vers)

„Mert ezek a szövetségek nem a fennálló törvények szerinti üdvös célokat,
hanem ezekkel ellentétes, önző szándékokat szolgáltak,
s a tagok egymásba vetett bizalma sem az isteni törvényen,
hanem sokkal inkább a közösen elkövetett törvényszegéseken alapult. ...
S nagyobb érdemnek számított bosszút állni, mint a bajt megelőzni.”

(Thukidüész: A peloponnészoszi háború, 3. könyv, 82. fejezet)

Mielőtt gondolatmenetünk lezárásához érkeznénk, tekintsük át az eddig elmondottakat (a részletes érvelést és hivatkozásokat lásd Pólya 2020 és 2019).

Az emberi faj csoportéletre specializálódott. Az emberek (többségének) politikai meggyőződésekhöz való foggal-körömmel ragaszkodása is innen, a csoportvédő és csoportfenntartó hajlamokból ered. Ez a szilárd hit az alapja a csoporttagok identitásának, s ez alapozza meg a csoport politikáját és annak működtethetőségét: a belső hatalmi hierarchia kialakítását, a normákhoz igazodást, az erőforrások elosztását vagy korlátozását (az élelem, a lakóhely, a partnerek terén), a saját csoport védelmét, a csoporton kívül állók diszkriminálását, illetve a szex és az utódnemzés szabályozására való törekvést. E hajlamoknak megfelelően értelmezhetjük a jelenkori politikai véleményformálást és a szokásos államfenntartó eljárásokat is: általában az igazságszolgáltatás és a szociális háló biztosítását, a „nemzeti alapértékek” kijelölését, a családpolitikát, a lakóhelyteremtési támogatásokat és így tovább.

Fajunk evolúciós története során egy csoportnak tekintélyelvű vezetőt választania akkor volt előnyös, ha a közösséget háború és konfliktus fenyegette: a tekintélyelvű vezető fizikai és szimbolikus dominanciájával, ellentmondást nem tűrő, egyszemélyi döntéseivel, keménykezü büntetéseivel és megtorlásaival – *kényszeregyetértésben, de mégiscsak összetartotta a csoportot*, míg a veszély el nem múlt. Az autoriter vezetés fenntartásához óriási segítséget jelent – sőt az efféle vezetés előfeltétele – a tagok intenzív csoportidentitás-érzése, a mély ideológiai meggyőződésekkel rendelkezés és az e vélekedések megváltozása ellen védő pszichés és neurális mechanizmusok megléte. A kibontakozó kép szerint a *domináns, arrogáns, önhitt, manipulatív és önmaga érdekeit gyakran másoké elé helyező vezetőt a csoporttagokban élő, a külső fenyegetéstől való félelem és fenyegetettség tartja a helyén*. A csoporttagok e veszélyektől és kellemetlenségektől keresnek védelmet, emiatt remélnék támogatást a nem is annyira kedvelt, mint inkább félelmetesnek és szinte mindenhatónak hitt és remélt vezetőtől.

3.1. Egy lehetséges kommunikációs stratégia vázlata

Kérdés, hogy mindezeket az egyéni, csoportos és politikai sajátosságokat figyelembe véve *milyen kommunikációs stratégia dolgozható ki és alkalmazható a tekintélyelvű vezetőkkel és harcra hangolt, érzelmileg felkorbácsoló, megosztó retorikájukkal szemben*. Az alábbi listában összesítem a fentebb, illetve a két megelőző tanulmányban részletezett következtetéseimet és javaslataimat:

1. Az egyén politikai meggyőződése olyan, a személyes, illetve csoportidentitását megalapozó, szinte vallásos jellegű hitek és vélekedések, amelyek megváltoztatása ellen erős neurális és pszichés mechanizmusok hatnak. Ezért e hiedelmeket és az egyén politikai beállítódását a csoportján kívülről érkező érveléssel igen nehéz, esetleg lehetetlen megváltoztatni.

2. Az egyének „mély hitekből” eredő világnézetét, illetve esetleges félelmeit és fenyegetettségérzetét nem célravezető tagadni, meglétüket kiindulási alapként kell elfogadni. E tekintetben a tömegvélemény logikáját szükséges követni, nem a politikai szembenállását: fel kell tudni vállalni a félelmek elismerését akkor is, ha a politikai szereplő ezzel látszólag közel kerül a tekintélyelvű erők álláspontjához. Ha a társadalom nagyobb része tart a vélt vagy valós külső veszélyektől, akkor e félelmek kezelése nélkül nem lehet sikeres, kormányzásképes támogatottságot elnyerő politikát folytatni.
3. A politikai meggyőződéseket a csoporton belülről nagyobb eséllyel lehet megváltoztatni. Például azokban, akik egzisztenciálisan fenyegetve érzik magukat, azonosítani kell a fenyegetettségérzés pontos okát, s őket a háborús, veszélyérzetet keltő hangulattól elfelé orientálni, de az alapmeggyőződésük megváltoztatása nélkül: mérsékelni a körülmények negatív percepcióját, és békés, mégis működőképes megoldásokat kínálni a fenyegetőnek érzett helyzetekre. Valós megoldást kell kínálni a tényleges fenyegetésre, látszólagos megoldást és megnyugtatót a vélt fenyegetésekre.
4. A megosztó politikai vélekedések oppozicionális jellege és a politikai meggyőzések mélyen gyökerettségére könnyen politikai kommunikációs „csiki-csuki” helyzethez vezethet: az adott politikus egy bizonyos nézetet felvállalva vagy csak az egyik, vagy csak a másik nézet híveivel ért szót, csak az egyik oldal vélekedéseit tudja képviselni.
5. Az alapvető nézetek mentén élesen megosztott társadalomban ugyanakkor a kormányzóképeség elérése érdekében szükség lehet mindkét oldal szavazataira, azaz az egymással ellentétes vélekedések képviselőire. Ehhez általában kevés egy politikai formáció és egy vezetőfigura. Ezért hasznos lehet több, egymástól eltérő véleményű politikai és ideológiai szereplő (vezérfigura, párt, mozgalom...) explicit vagy látens szövetségbe fogása, hogy együttesen képviselhessék az eltérő vélemények nagy részét vagy mindegyikét.
6. A megosztó, harcias retorikánál nagyobb támogatást biztosíthatnak a kettéhasadt társadalom minden tagját megszólító és egy csoporttá összekovácsoló, békés hangvételű üzenetek – ha a valós fenyegetettséget nem tagadják, s a vélt fenyegetettséget kezelni tudják. Az ilyen üzenetek elősegíthetik, hogy a társadalom tagjai egymást egy csoporthoz tartozónak tekintsék, s ezáltal növekedjék a társadalmi kohézió.
7. Ahhoz, hogy a tekintélyelvű, önkényeskedő vezető népszerűsége a saját hívei körében csökkenjen, *nem* autoriter jellegzetességeit, önzését és erőszakosságát kell nyilvánvalóvá tenni, hanem éppen az ezekkel ellentéteseket. Aláásni a tekintélyét: kimutatni a gyengeségét, az önállótlanágát, a még nagyobb hatalmaknak való kiszolgáltatottságát, a politikai „harcban” elkövetett kudarcait és melléfogásait, általában a hozzáértése hiányát, azaz a csoport védelmére való alkalmatlanságát.
8. A félelemmel és behódolással elfogadott vezetővel szemben célravezető a közmegebecsülést kiérdemelni képes figurát felmutatni alternatívaként. Olyat, aki barátságos, nem félelmetes; aki kompromisszumkész, nem akarnok és kíméletlen; aki szövetségeseivel egyeztetve, egyetértésben, értő vélemények és nem személyes tekintélye alapján, gőgös önhittséggel dönt. Olyat, aki társadalmi problémamegoldó és egyeztető képességeivel ki tudja vívni a csoporttagok elismerését. S olyat, aki hozzáértést és tiszteleten alapuló, valódi tekintéllyel rendelkezést kínál az erővel kicsikart uralom helyett.

3.2. Esélyek és korlátok

E kommunikációs stratégia sikerre viteléhez számos körülmény fennállása szükséges, amelyek legfőképpen:

- a. egy vagy több, a politikai színtérre kiállítható, a fenti elvárásoknak *megfelelő vezetőjelölt*,
- b. számukra *számottevő tömegmédia-támogatás*,
- c. *a társadalmi bizalom és megbecsülés elnyerése*, végül pedig az, hogy
- d. a tekintélyelvűség elleni érzület *széleskörű társadalmi elfogadottságra* tegyen szert.⁴

⁴ A megfelelő vezetőjelölt megtalálásának kérdésével itt nem foglalkozom.

3.2.1. A tömeg- és az online média szerepe

A hozzáértő vezető(jelölt)nek, hogy a társadalom tagjai megbecsülését megszerezhesse, nyilvánosan bizonyítania kell társadalmi problémamegoldó képességeit – s erre a tömegmediális elérés nyújt a leginkább lehetőséget. Azonban az olyan országokban, ahol a tekintélyelvű rezsim szorosan a felügyelete alatt tartja a közszolgálati médiumokat és a kereskedelmi médiumok jó részét, a vezetőjelöltnek a nyomtatott sajtó és az elektronikus média korlátozott használata mellett az online és (egy-egy választókörzetben) a személyes (illetve párt-)jelenlétet kell felerősítenie.

A társadalom elérése ahhoz is kulcsfontosságú, hogy a megosztottság ellen dolgozó szereplők képesek legyenek csökkenteni a társadalom fenyegetettségérzetét, *tompítani a harcias retorika érzelmi hatását*. A háborús hangvételű propaganda ellen nem könnyű tenni. S nemcsak a restségből fakadó hiszékenységre miatt, amelyet már Thukidüész is felpanaszol – „Annyira sajnálja az emberek többsége a fáradságot az igazság felderítésére”, hogy „sokkal szívesebben elfogadják azt, amit éppen hallanak” (*A peloponnészoszi háború*, I. könyv, 20. fejelet) –, hanem mert fajunk egyedeiben evolúciós alapbeállítódás, hogy a potenciálisan negatív hatású környezeti tényezőkre és ingerekre erőteljesebben figyelnek, mint a pozitívakra. Ennek vélhető oka az, hogy evolúciós történetünk (filogenezis) során a potenciális veszélyeket figyelmen kívül hagyó egyedek valószínűleg jóval hamarabb jártak sokkal rosszabbul, mint a potenciális előnyöket észre nem vevő társaik.⁵ Emiatt lehetséges, hogy a csoportot/egyént fenyegető külső körülmények réme – így az identitásukra veszélyes politikai ellenvélemények is! – intenzív negatív érzelmeket és reakciókat váltanak ki az emberekből. Ez a negatív beállítottság (*negativity bias*, Peeters & Czapinski 1990, Tóth 2005, Vaish et al. 2008) a megosztó retorikának kedvez, amin a pozitív tartalmú üzenetekkel felül kell tudniuk kerekedni azoknak a politikai szereplőknek, akik éppen a választók félelemérzetére apelláló megosztó retorikával szemben lépnek fel. Emiatt volna nagy szükség a pozitív-negatív tartalmak terén legalább kiegyenlített, de még inkább a pozitív hangvételű, békítő üzeneteket előnybe hozó tömegmediális és online jelenlétnek.

3.2.2. A bizalom elnyerése

Az online kommunikáció előmozdíthatja a vezető(jelölt) iránti bizalom kialakulását: a választók megismerik a jelölt hivatalos programját és személyesebb oldalát is, egyfajta intimitás jegyében érzelmileg közelebb kerülnek hozzá. Ez természetes része a – média más területén, például a celebek, a filmszínészek felé szokásosan kialakuló – *paraszociális kapcsolatnak* (Horton & Wohl 1956, Schartel Dunn & Nisbett 2014). Az érzelmi közelség és a kompetencia észlelése önmagában azonban nem elegendő:

Hogy a bizalom érzése kialakuljon az emberekből, ahhoz azt is érezniük kell, hogy a kompetens figura ne csak a saját előnyszerzésére használja a hozzáértését ... Azaz észlelniük kell a feljük irányuló gondoskodás jelzéseit is (Castelnuovo et al. 2017: 546).

A csoporttagoknak „a saját bőrükön”, *a tényleges erőforrás-elosztás során* (étel, pénz, dicséret...) szükséges érezniük a vezető nagylelkűségét s a velük való törődését ahhoz, hogy a bizalmuk iránta megnövekedjen. Kormányon lévő erőknek e törődés megmutatása viszonylag egyszerű feladat (vö. nyugdíjmelés, 13. havi fizetés, miniszterelnöki látogatás az árvízi gáton), ám ellenzéki pozícióból és szűkös erőforrásokkal nem könnyű nagylelkűnek és gondoskodónak mutatkozni, jóllehet némi invencióval s kisebb léptékben, lokálisan megoldható (hazai példaként lásd a Magyar Kétfarkú Kutya Párt buszmegálló-építési és járdaszépítési akcióit). Akármilyen veszélyes is a megvalósítása, a tagokról való gondoskodás – a bizalomelődés merev érzelmi-evolúciós logikája miatt – elengedhetetlen eleme a tekintélyelvű figurák elleni hatékony politizálásnak.

⁵ Kissé leegyszerűsített példával: nem elszaladni a ragadozó elől lényegesen rosszabb következményekkel járt, mint nem belakmározni az észre nem vett gyümölcsből.

Az ellenzéki gondoskodó akciók kivitelezését a regnáló politikai erők igyekezhetnek megakadályozni és ellehetetleníteni (a magyar példánál maradván: a járdafestés eltávolításával, a megálló lebontásával vagy az ellenzék által tervbe vett közhasznú cselekvés kikémkedésével és megelőző elvégzésével⁶): ez a bizalom elnyerésének evolúciós pszichológiai logikája mentén jól értelmezhető törekvés *a gondoskodásnyújtás és a hatalomgyakorlás monopolizálására*. Az efféle egykézrendszerre törekvés szélsőséges példája, amikor egy valós és súlyos veszélyforrásra (például elhúzódó természeti katasztrófára, járványra) hivatkozva a kormányzó hatalom nem riad vissza a demokratikus játékszabályok és a parlamentáris működés felfüggesztésétől, a szükségállapot bevezetésétől vagy az ellenzéki pártok és városvezetők erőforrásainak közvetlen megkurtításától sem (például az állami párttámogatások csökkentésével vagy az önkormányzatok fontos bevételi forrásainak elvételével), hogy felügyelet nélküli teljhatalmat gyakorolhasson, s ezáltal az ország egyedüli jótevőjének és megmentőjének képében tüntethesse fel önmagát. A vázolt evolúciós logikából következik, hogy a kizárólagos gondoskodó szerepében történő tetszelgés (s mögötte az erőforrás-elosztás kisajátítása) fő célja – a megfelelő kísérelő propagandával is győzködött – csoporttagok bizalmának és megbecsülésének elnyerése, s végső soron a hatalom megtartása.

Azonban a csoporttagok által közvetlenül megtapasztalható – s így kommunikációs trükkökkel nem elfedhető – károkat okozó veszedelem (például egy pusztító járvány) megjelenése esetén a hatalmon lévő vezető alkalmasságának megítélése szempontjából felértékelődik tényleges materiális cselekvése, azaz az általa kifejtett és megszervezett védekezés, s kissé leértékelődik kommunikációs tevékenysége, mivel ez utóbbi nem szünteti meg a csoporttagokat sújtó bajokat. Természetesen a vezető riválisait gyengítő vagy az erősödésüket gátló politikai kommunikációs manőverek (például a valós veszélymértéket leplező, félrevezető, bűnbakkereső, manipulatív aktusok) ilyenkor is bevethetők, ám meggyőzési potenciáljuk és bizalmnövelő hatásuk kérdéses, amíg a fenyegetés nincs elhárítva, pontosabban amíg a fenyegetés elhárításában a hatalmon lévő vezető nem tud kézzelfogható eredményeket felmutatni.

3.2.3. A kompetens politizálás elvárása mint társadalmi mozgalom

Ha a regnáló tekintélyelvű hatalommal szembeni sikeres politizálás megfelelő körülményei fennállnak (alkalmas vezető, viszonylag erős médiatámogatás, elnyert társadalmi bizalom és megbecsülés), akkor kezd jelentős mértékben növekedni az esélye annak, *hogy a nem tekintélyelvű politizálás ügye társadalmi mozgalommá szélesedjen*. Ez már csak az emberi vélekedésváltoztatás lassúsága és fékezettsége miatt is elhúzódó, hosszadalmas folyamat, és kitartó fáradozást igényel a tekintélyelvű politikát meghaladni kívánó erőktől: a hozzáértés megjelenítését, a konfliktusos hangulat csitítását, a tekintélyelvű vezetőbe vetett hit lassú mállasztását és így tovább. Ha e fáradozások sikerrel járnak, s a kompetens politika kommunikálásának ismétlődő mozzanatai elkezdik meglazítani a többség tekintélyelvű vélekedéseinek szorosra húzott rögzítőcsavarjait, akkor indulhatnak be olyan nagymérvű, társadalmi felfogásbeli átalakulási folyamatok is, amelyenéről David Snow ír, Ralph H. Turner amerikai szociológust idézve:

...a társadalmi mozgalmak nemcsak strukturálisan és kulturálisan igyekeznek előidézni változásokat, de a beállítódások, a „szív és az értelem” [*hearts and minds*] vonatkozásában is. Turner (1983: 177) is ezt hangsúlyozta, amikor rámutatott, hogy bár az elmúlt évszázadok nagy mozgalmai – a rabszolgaság eltörléséért, a női választójog kivívásáért, a gyermekmunka megszüntetéséért – többnyire jelentős jogi reformokra is törekedtek, ezek a változások és kezdeményezések „elgondolhatatlanok voltak mindaddig, míg az emberek valóságról alkotott elképzeléseinek átrendezése, ez az irtózatossággal járó munka – amely milliók szívét s értelmét kellett megérintse – el nem végeztetett” (Snow 2004: 393).

6 Dezső András: Lebukott egy ellenzéki, aki szivárogtatott a Fidesznek, de tagadja. *Index*, 2019. VIII. 30., <https://index.hu/belfold/2019/08/30/lebukott/>.

Bizakodásra adhat okot, hogy a kitűzött célok végül mégis elérhetővé váltak. S bár a tekintélyelvű politikai vezetők népszerűsége korunkban szinte töretlennek, hatalmuk pedig nehezen csorbíthatónak látszik, önkényuralmi logikájukat megértve tudjuk, hogy a meghunyászkodás- és félelemalapú politikai rendszerek belülről is bomlanak, s alternatívájuk állhatatos felmutatása e rendszerek látszólagos szilárdságát kívülről is őrli. Többezer éves útmutatások jelzik, hogy a meghaladásukra, visszaszorításukra van remény. Hisz a despotaként viselkedő politikai vezetők hübrisze és mohósága lehet határtalan, az erőforrásaik pedig halmozódhatnak az égig; a Példabeszédek könyvének szavai mégis azt mondják: „Aki vagyonában bízik, az elbukik, az igaz kihajt, mint a zöld falevél” (4. fejezet, 28. vers).

Irodalom

Bernáth Gábor & Messing Vera (2015): Bedarálva. Menekültekkel kapcsolatos kormányzati kampány és a tőle független megszólalás terepei. *Médiakutató*, 16. évf. 4. sz. 7–17. o.

Cheng, Joey T., Jessica L. Tracy & Joseph Henrich (2010): Pride, personality, and the evolutionary foundations of human social status. *Evolution and Human Behavior*, vol. 31, pp. 334–347.

Castelnovo, Omri, Micha Popper & Danny Koren (2017): The innate code of charisma. *The Leadership Quarterly*, vol. 28, issue 4, pp. 543–554.

Cheng, Joey T. & Jessica L. Tracy (2014): Toward a Unified Science of Hierarchy: Dominance and Prestige Are Two Fundamental Pathways to Human Social Rank. In: Joey T. Cheng, Jessica L. Tracy & Cameron Anderson (eds.): *The Psychology of Social Status*. pp. 3–27. New York & Heidelberg: Springer.

Horton, Donald & Richard R. Wohl (1956): Mass communication and para-social interaction. Observations on intimacy at a distance. *Psychiatry*, vol. 19, no. 3, pp. 215–229.

Jámbor András (2018): A Kétfarkú Kutya Pártot képviselő csirke történelmet csinált a köztelevízióban. *Mérce*, 2018. III. 23. <https://merce.hu/2018/03/23/a-ketfarku-kutya-partot-kepviselo-csirke-tortenelmet-csinalt-a-koztelevizioban/>.

Kinder, Donald R., Mark D. Peters, Robert P. Abelson & Susant T. Fiske (1980): Presidential prototypes. *Political Behavior*, vol. 2, no. 4, pp. 315–337.

Machiavelli, Niccolò (1513): A fejedelem (ford. Lutter Éva). Magyar Elektronikus Könyvtár, <https://mek.oszk.hu/00800/00867/00867.htm>.

Manevich, Dorothy (2016): Hungarians share Europe's embrace of democratic principles but are less tolerant of refugees, minorities. Pew Research Center, 30 September 2016, <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2016/09/30/hungarians-share-europes-embrace-of-democratic-principles-but-are-less-tolerant-of-refugees-minorities/>.

Messing, Vera & Bence Ságvári (2016a): *Still divided but more open, Mapping European attitudes towards migration*. Budapest: Friedrich-Ebert-Stiftung.

Messing Vera & Ságvári Bence (2016b): „Ahogy »másokhoz« viszonyulunk, az tükrözi azt, amilyenek magunk vagyunk” A magyarországi idegenellenesség okairól. *socio.hu*, 2016/2. szám, doi: 10.18030/socio.hu.2016.2.17.

Peeters, Guido & Janusz Czapinski (1990): Positive-negative asymmetry in evaluations: The distinction between affective and informational negativity effects. *European Review of Social Psychology*, vol. 1, no. 1, 33–60.

Petersen, Michael B. (2016): Evolutionary Political Psychology. In: David M. Buss (ed.): *Handbook of Evolutionary Psychology*, vol. 2, pp. 1084–1102, Hoboken, NJ: Wiley.

Polimeni, Joseph & Jeffrey P. Reiss (2006): The First Joke: Exploring the Evolutionary Origins of Humor. *Evolutionary Psychology*, vol. 4, pp. 347–366.

Pólya Tamás (2019): Meghaladható-e a tekintélyelvű politikai vezetők megosztó retorikája? Evolúciós pszichológiai elemzés és kommunikációs stratégiai vázlat I. *Médiakutató*, 20. évf. 4. sz. 7–18. o.

Pólya Tamás (2020): Autoriter vezetők, politikai kommunikáció, identitás és csoporttagság evolúciós pszichológiai szemszögből. Átjuthatnak-e ellenvélemények a politikai meggyőzések neurális védőbástyáin? *ME.dok, Média-Történet-Kommunikáció*, XV. évf. I. sz. 5–30. o.

Rasmussen, Raea & Jacob Poushter (2019): People around the world express more support for taking in refugees than immigrants. *Pew Research Center*, 9 August 2019, <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2019/08/09/people-around-the-world-express-more-support-for-taking-in-refugees-than-immigrants/>.

Schartel Dunn, Stephanie G. & Gwendelyn S. Nisbett (2014): Parasocial Interactions Online: Candidate Intimacy in Webpages and Facebook. *The Journal of Social Media in Society*, vol. 3, no. 2, <https://thejsms.org/index.php/TSMRI/article/view/78>.

Snow, David A. (2004): Framing Processes, Ideology, and Discursive Fields. In: David A. Snow, Sarah A. Soule & Hanspeter Kriesi (eds.): *The Blackwell Companion to Social Movements*, pp. 380–412. Oxford: Blackwell Publishing Ltd.

Thukidüész (1999): *A peloponnészoszi háború* (ford. Muraközy Gyula). Budapest: Osiris.

Tóth Péter (2005): Miért vonzó a rossz hír? Az adaptív algoritmusok szerepe a médiahasználó választásában. *Médiakutató*, 6. évf. 4. sz. 7–32. o.

Vaish, Amrisha, Tobias Grossmann & Amanda L. Woodward (2008): Not all emotions are created equal: the negativity bias in social-emotional development. *Psychological bulletin*, vol. 134, no. 3, pp. 383–403.

Abstract in English

Can the divisive rhetoric of authoritarian political leaders be overcome?

An evolutionary psychological analysis and proposals for a communication strategy II.

Authoritarian political leaders' divisive rhetoric seems to rely on our proclivities and mechanisms developed in the course of human evolution. One's political beliefs are both fundamental to and instrumental in securing one's attachment to a group and thus in maintaining a stable identity. That explains why humans are open to political messages that reassure them about group affiliation, so much so that it is very difficult to change their political beliefs by offering them educative facts or information different from their own views (cf. 2020, 2019). However, once the inner logic of authoritarian politicians' hostile and divisive rhetoric is laid bare, that kind of rhetoric becomes susceptible to be dismantled and overcome by those wanting to reject it. In my previous papers, I tried to identify the main obstacles of and chances for such anti-authoritarian communicative efforts. This article specifies further crucial elements of this integrative, peaceful communication approach—e.g. addressing the whole electoral group and forming alliances that cover differing electoral views—and discusses the differences between dominant and competent leaders.

Keywords: conciliatory political rhetoric, dominance versus prestige in rank acquisition, evolutionary psychology, group cohesion, political alliances, political communication, social rank

Pólya Tamás a PTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszékének oktatója, doktori fokozatát a PTE Kommunikációtudományi Doktori Iskolájában szerezte. Érdeklődési körébe tartozik az online és az offline személyközi kommunikáció pragmatikája, vizuális szemiotikai és ideológiakritikai kérdések, illetve a digitális médiumhasználat és a videojátékok fogalmi és empirikus elemzési lehetőségei. Legutóbbi írása a *Médiakutató*-ban: „A videojátékok mint történetmesélő mászókkák és a médiaszöveg-fogalom” (2020. tavasz).